

KULCSÁR FERENC

Istenek és emberek*

Megindító s egyben megrendítő és messzire mutató is Homérosz háromezer éves eposzát hatvan-egynéhány évesen újraolvasni. Húszévesen, zöldeszű titánként, a „történelem és a világmegváltás forró fészkeben” mindenekelőtt a homéroszi „hősök” rettenthetetlenségéről szolt az *Íliász*, no meg persze az örök szépségről és harmóniáról, a történetek és költések patakzásáról, a művészi nagyszerűségről, a gyönyörű, kozmikus hasonlatok és képek áradásáról, kiválóságáról, hol komor, hol nemes pompájáról, a hegyoromról alázúduló, büszke tölgyeket és fenyőket magával sodró, zivatarok táplálta folyóról, a sáfrányleplét földre borító, széptrónú Hajnáról, az arannyal átszótt szent napkeltéről, az Ókeanosz szelíd és mély áradatába merülő Hélioszról, a szelek által égig emelt áldozatillatokról, a ragyogó csillagraj láttán szívében örülő pásztorról, a borszínű tengerek tágterű hátán suhanó hajókról, éjszínű gályákról, a rengeteg erdőt pusztító tűzhöz hasonló fegyvercsillogásról, a mézlelkű bortól erősödő, ércbeborult fürtös akháj és lóbetörő trósz hősökről, akik

*Mint amikor szárnyas madaraknak sok raja röpköd,
vadludak és darvak, vagy hattyúk hosszú nyakkal,
Kaüsztrosz medre körül szállonganak, Ázsia rétjén,
föl-le, a szárnyukkal kérkedve, s amint lepihennek
itt vagy amott, csattog zajuk és visszhangzik a rétség:
így jött sűrűn a nép sátraktól, fúrge hajóktól,
és özönölt a szkamandroszi síkra: alattuk a föld is
rettentőn remegett a lovak s lovasok robajától.
S ott álltak viruló mezején a szkamandroszi partnak,
számptalanul, valamint a levél s a virág, ha tavasz kél.*

Dehogyan figyeltem negyven évvel ezelőtt – mondjuk – a homéroszi idők királyainak emez egyszerű mondatára: „Sokkal derekabbak vagyunk, mint apáink.” Robert Graves *Görög mítoszok*ja időközben „elárulta” nekem, hogy e szavak jelentése milyen mély értelmű az európai kultúr- és vallástörténet összefüggéseiben.

* Az író hagyatékából. A Szőrös Kő online felületét követően itt jelenik meg először – a szerző által véglegesnek tekintett formában – nyomtatásban. *A szerk.*

Tudniillik, hogy a prehellén mitológia elsősorban „a Királynő és a férfiak közti változó viszonyról foglalkozik”; hogy az Anyaistennő, az Ég Királynője (a Hold) analógiájára a Kr. e. 3500 körül Palesztinából görög szárazföldre átkelt törzsekben nőuralom volt: a férfiak a matriarkától, az anyaság ősmisztériumát képviselő Királynőtől félték, őt imádták, neki engedelmességek; ezért az ő mitológiájukban férfiisten nem is létezett, hiszen a nemzést a szeleknek és a folyóknak tulajdonították. Így hát a Nimfa, a földet és a tengert, a nyarat, valamint a termékenységet jelképező istenháromságú Királynő egy évről választott férfit magának, majd az egy év leteltével, a Nap-halál hónapjában a Nimfa társnői, a kábítószertől (az *amanita muscaria* nevű gombától) örvénygővé vált, szuka-, kanca- és emseálcot viselő papnők a férfit széttépték, húsát nyersen felfalták, s vérével a fákat, a gabonát s a nyájakat termékenyítették meg. Ezt a prehellén hagyományt a hódító akhájok (hellének) szüntették meg, a mítoszok nyelvén akképpen, hogy a patriarchális Zeusz (a hellén) és a matriarchális Héra (a prehellén) egyenjogú társként megalapította az Istenek Tanácsát, mely hat-hat istenből és istennőből állott. Ám miután a prehellén őslakosság fellázadt Zeusz ellen (a hódító hellének ellen), akkor Héra behódolt Zeusznak, s Pallasz Athéné, Zeusz és Héra lánya is „kinyilatkozta, hogy mindenre kész az Atyáért”, azaz a hellének uralmáért. Az *Íliász* idejére tehát már kialakult a patriarchális rendszer, ezért mondhatták a királyok: „Sokkal derekabbak vagyunk, mint atyáink”, a nőuralom alávetettjei. Mindez persze hosszú évszázadok folyamata volt, s ennek megfordulása soha nem zárható ki – erre irányuló jelek mindig is fel-felvillannak a történelem kaleidoszkópjában, ha úgy tetszik, a történelem észrevétlenül szövődő mítoszában.

És ki figyelte húszévesen az ezercsúcsú és sokszakadéku Olümposz lakóira, pontosabban a titokteli haláltól rettegő, örök életet kereső emberek istenteremtőnyeire, a végzet ellen „beoltott”, nemhaló, elnemenyésző, „boldog és dühöngő” istenek zabolátlanságaira, pártütéseire és cselszövéseire, melyek semmiben sem különböztek – nem is különbözhetek! – az emberek zabolátlanságaitól, pártütéseitől és cselszövéseitől; arra, hogy egyikük is, másikuk is összeesküvések, uszítások szövevényeiben vergődik; hogy egymást villámveréssel, a föld mély üregeibe, a Tartarosz-árnyba űzéssel, aranysekereik szétzúzásával, lábba veretett üllővel, kézre rakott béklyóval fenyegetik; hogy valamennyien bajkeverő, rágalmozó, bánattól sorvadozó, örvénygő szívű, szemérmetlen kutya, féltékeny, hiú, könnyontó háborúságra kész, szeszélyes, cselszövő esküszegők, akik a történelem során egy szemernyit sem változtak, így háromezer év után ma is élhetnének – és élnek is!

Arra meg pláne nem gondolt – tudatosan biztosan nem – a kezdő és küzdő olvasó, hogy a homéroszi világ, világérzés a földtől az égig, az Olümposz sűrű ködbe vesző csúcsáig át van itatva az istenivel, az istenhasonlóval; hogy az örök istenek jóshangját meghalló emberekben, állatokban, a természetben és tárgyakban az isteninek a dicsősége ragyog, mely világban az istenek folyókat nemzenek, az ezüstörvényű folyók istenei pedig megistenült embereket szülnek; hogy Zeusz

éppúgy *nagy*, mint Zeusz „villáma”, Hektor vagy Agamemnon, a „ragyogó népte-relő”, akinek „feje és szemepárja mint mennykövező Zeuszé, melle Poszeidóné, s Árészra ütött derekával”; Akhilleusz pedig „istennő szülte férfitörő”, Aiász „isteni hős”, a sokleleményű Odüsszeusz pedig „Zeuszra ütő elméjű” és „isteni fényes”.

S hogyan gondolta volna a húszéves olvasó, hogy ez az istenivel átitatott világ mennyire hasonlít a középkori keresztény Európára, vagy akár az Ószövetség világára, melyben az ember egészen szakrális lény, s akinek minden mozdulatában, minden teremtő kitalálásában jelen van a megkerülhetetlen istenhason-lóság. Az ókori művészet részben a hősiesség emberről szól – mondja Hamvas Béla –, az egyetemes ember heroikus pszichéjéről, az önmagát saját tüzében művelő lélekről. A „Zeusz-kedvelt” Akhilleusz vagy „a tervben Zeusszal egyenlő” Hektor e hősiesség megtestesítői, héroszok, akik a lélek eredeti, metafizikai (*meta ta physika*-i) valóságát a hit által önmagukban helyreállították: „mert sűrű sereggel ér föl a férfi, akit szívében kedvel az isten”; igaz, ők is „örjöngő gyilkosok, kiknek szíve nem jámbor s keblükben az elme nem tud hajlani”, s akik „görbecsőrű dögmadaraknak s hősizinű hájra éhes, falánk halaknak” vetik áldozataikat, így az istenek játékszereiként az éjszínű végzetet e héroszok sem kerülhetik el.

Homérosz világában emberi és isteni, emberek és istenek egybemosódnak: istenek nemzették az emberek leányaival – „istennel-hált földi leányzókkal” – és megfordítva, az „emberrel-hált istennőkkel” az *Íliász* sok félistenét, olyannyira, hogy gyakran föl sem ismerzik, nyershúsevő vad oroszlánként küzdő emberek vagy istenek, istenemberek és szüztől-szült istenivadékok vesznek-e részt a vad viadalokban; eme félistenek, héroszok, titánok és óriások – kiknek elesét Zeusz (Isten) véres esővel gyászolja – az Ószövetség világából sem hiányoznak; Mózes első könyvében, a *Genézis*ben az Isten fiai az emberek szép leányai közül vettek maguknak feleséget, és „óriások valának a földön abban az időben, sőt még azután is, mikor az Isten fiai bémenének az emberek leányaihoz, és azok gyermekeket szülnének nekik; ezek ama hatalmasok, kik eleitől fogva híres-neves emberek voltak”. Ez esetben is nyilván mítoszról van szó, épp úgy, mint az ősi görög mítoszokban, melyekben az istenek által elcsábított nimfák a patriarchális rendszerben élő hellének törzsfői és a helybéli Hold-papnók közti házasságra vonatkoznak.

Az antik ember antik hite és mitológiája szerint a „horgaseszű, csalfa Kronosz fia”, Zeusz teremtette meg azt a világegyetemet, a jónak és a rossznak azt az örök törvényét, amelyben az emberi civilizáció megszületett, vagyis a világ az időtlen ősléteből belépett a történelembe. Ilyen értelemben a homéroszi „villámló, dicső-névű, legfőbb hatalmú”, áldozattal, imával, borral és illattal engesztelendő Zeusz azonos az Ószövetség Jahvejával, égnek és földnek teremtőjével; és azonos, a „pajzstartó, sötétfelhős, messzedörgő” Zeusz, a „feneháború roppant száját megnyitó” és „a harc rémét kezében hordozó” Hadúr az ószövetségi Seregek Urával, a Kősziklával és Védőpajzzsal; az „arany trónszéken ülő, villámló és mennydörgő”

Zeusz a *Jelenések Könyvének* villámló és mennydörgő, zafír királyi székben ülő Istenével; s amint Zeusz odaláncolhatja a földet és a tengert, az egész mindenséget az Olümposz csúcsához, ugyanúgy az Ószövetség Istene egy kiáltással, mennydörgése szavával szétválasztja a hegyeket és óceánokat, s határt vet nekik, melyet át nem hághatnak; és hát: Zeusz táncot, dalt, lantot, okos elmét tesz az újszülött kebelébe, Isten pedig már az anyaméhben ismeri és formálja az embert. S ami a legjellemzőbb: a szenterejű Zeusz és Jahve, a szentek szentje a szivárvány jele által köt szövetséget az emberrel. Homérosznál „jelként a halandóknak a felhőre szivárványt szögez Zeusz”, Mózesnél Jahve „az ő szivárványát helyezteti a felhőkbe, és ez lesz a szövetség közte és a föld között”.

*

Szerb Antal felteszi a kérdést: vajon Homérosz hitt-e az általa utolérhetetlenül költőivé és emberivé, de egyben kozmoszivá formált antik istenekben, akik tűztengernek, égiháborúnak, földindulásnak urai, elnemenyésző lábaik alatt megrendül bérc, orom, erdő, s kiket előtte mint formátlan ős démonokat az archaikus görögök kígyók, kövek, tüzek alakjában imádtak? A válasz egyértelmű: bár a homéroszi vallás keresztényi értelemben nem hit, mégis – az *Íliászban* Homérosz istenekben való hite az eposz tengelye; Homérosz s a hellénség hiszi, hogy a világteremtő és világterelő Zeusz „ércküszöbén két hordó áll, tele rosszal duzzad az egyik, a másikban van a jó”, melyekből összevegyítve ad az embernek a mennyköves Isten. Az antik irodalmat egy pillanatra sem lehet elválasztani az antik vallástól, az antik embereket az antik istenektől: „Tiszteld isteneinket”, mondja a fiát, Hektort megölő Akhilleusz Priamusz; légy könyörületes, Akhilleusz, ne dobd az ebeknek fiam holttestét, hanem engedd, hogy eltemethessük, halmot emelhessünk neki, s tort ülhessünk a tiszteletére, mert ez az istenség akarata, s te büntetlenül ez ellen nem cselekedhetsz.

Homérosz – és általában az antik irodalom – „istenen-emberen úr, fennmennydörgő, legfőbb hatalmú” Zeuszától s a többi antik istentől nem idegen az, ami a keresztény Istentől és az ő erővel és bölcsességgel bíró védangyalaitól, arkangyalaitól, kerubjaitól és szeráfjaitól; Zeusz például gyakran küldi isteneit, a tűzfényszekerű, bagoly- és fényszemű Pallasz Athénét, a széllábú, aranyszárnyú Iriszt, az aranykardú, messzeható Apollónt, a nyílszerető, aranyorsós Artemiszt, az ércfegyverzetű, vadszívű Árészt, az arany Aphroditét, a kékfürtű, földrázó Poszeidont és a többieket, hogy – nem nyíltan, mert ily alakjában „szörnyű az isten” – álom formájában, láthatatlanul vagy földi halandó meg saskeselyű képében, esetleg titokzatosan kettős, isteni és emberi formában jelenjenek meg a földi világban, a csatákban, hogy tanácsot adjanak, tórt vessenek, védelmezzenek vagy „vágyat és erőt gyűjtsanak a lelkekben a harcra”. Homérosz istenei ködbe borítva magasba emelik kedves hőseiket a földről, s a harcosok és paripák csatarendje fő-

lött kimenekítik őket a halálból, továbbá egy könnyű lehelettel a legvadabb viadalokban is felreterelik az isteni harcosok felé süvítő vashegyű nyilvezzőt; ugyanez történik az Ószövetség világában is: a 90. zsoltár szerint, „aki a Fölséges védelmében lakik, nem kell félnie a repülő nyilaktól, ha ezren esnek is el az oldalán”; itt is angyal – Isten küldöttje – jelenik meg Józsuének („egy férfi áll vala előtte meztelen karddal a kezében”, az „Úr seregének fejedelme”), valamint Sámuelnek, Ezékielnek, Dánielnek is; Ábrahámnak és Jákobnak is megjelennek ezek a küldöttek ember vagy angyal formájában: Ábrahám – az antik görögökhöz hasonlóan – még alkudozik is olykor Jahvéval (például Szodoma elpusztítása alkalmával), Jákob meg egyenesen tusakodik vele egy titokteli éjszakán, s bár kifecamodik a csípője – győztesként kerül ki a birokából: „Nem Jákóbnak mondatik ezután a te neved, hanem Izráelnek; mert küzdöttél Istennel és emberekkel, és győztél.”

Az antik és az ószövetségi világban is a világteremtő lény, a „mindent látó és betetőző” Zeusz ad törvényeket a királyoknak és királyokat a népnek: Zeusz-táplálta királyokat („kormánypálcád Zeusz adta kezedbe, és neked adta a törvényt is, hogy a népet igazgasd”), illetve Isten ad felkent királyokat („és lőn Sámuel királlyá, mert az Úrtól adattaték néki”), mintegy igazolva az embernek Istenhez való kötődését, s fordítva, hogy Isten kötődik az emberhez és akarja az emberrel való szövetséget, együtt harcol a néppel, az ő angyalai, istenei, mi több, a harcosoknak ajándéku adott, „el nem enyésző”, halhatatlan paripák segítségével (az Ószövetségben „az Úr hadakozott vala Izraelért”, az *Íliász*ban pedig Pallasz Athéné „köztük vitte örök, nem-öregvő, nagyszerű pajzsát”, „evvel száguldott-lobogott az akháji seregben, s buzdított viadalra”); s az sem ritka, hogy mind az antik világban (Odüsszeusz: Zeusz atya, lám, a hazugságnak lettél te barátja), mind az Ószövetség világában (Jónás: uram, jó-é az néked, hogy nyomorgatsz, hogy megutáloed kezeden munkáját és a gonoszok tanácsát támogatod?) fellázadnak olykor az emberek Zeusz – Isten ellen, bár „nagy vétkes, nyomorult, aki nem fél tenni ilyesmit” az ezercsúcsú és sokszakadékú Olümposz, illetve az ég lakóival, akiknek haragja kiömlik azok ellen, „kik jogot elferdítve erővel ítélnek, isteneket nem félve, igazságot tovaűznek”.

Továbbá itt is, ott is felizzik a lélekölő büntudat s az isteni igazságszolgáltatásban megrendülő hit. A trójaiak szenvedése miatt büntudatot érző, magát „kutyá nőnek” nevező Helené így fakad ki Hektor előtt: „Bárcsak az első nap, hogy anyám megszült a világra, / hurcolt volna el engem a szél iszonyú viharával / hegyre akár, vagy a sokzsivajú tengeri árba, / s elnyelt volna a víz, mielőtt mindez megesett még.” Jób ajka pedig ily átokra nyílik a megpróbáltatás idején: „Vesszen el a nap, amelyen születtem. Sötétüljenek el az ő estvéjének csillagai; várja a világosságot, de az ne legyen, és ne lássa a hajnalnak pírját.” (Rádásul Isten azért méri a kiszemeltekre „az átkos vétket, a rossz sorsot, hogy a jövőben énekeket róluk zengjen sok megszületendő”.)

És ezen túl: itt is, ott is, az *Íliászban* és az Ószövetségben is ugyanaz a hit munkál: a vér a benne lévő élet által engesztelést szerez a szent istenek előtt, ezért engesztelő étel-, hála-, bűn- és égőáldozatot, „kedves illatú tűzáldozatot”, hekatombát (arannyal körülöntött szarvú, széleshomlokú marhát, tiszta fehér kost és éjszínű bárányt, betöretlen, egyéves drága üszőt, illetve hím és ép, esztendő s tulkot, bárányt és kecskét) mutatnak be az égi lakók megszentelt oltárain; s a halál után a lélek itt is, ott is kiszáll a dárdá ütötte sebeken át vagy a „fogak rekeszéből”, a szétzúzott csontokból, s a Hádész (Seol) istenek által is utált, nyirkos, rettenetes termeibe vettetik; békeidőben pedig a testet elégetik és eltemetik; háborúban, továbbá engedetlenség, vétségek esetén meg zsákmányul vettetik a csattogó szárnyú dögmadaraknak és a kutyáknak.

Az *Íliász* és az Ószövetség világából egyaránt egy föloldhatatlan paradoxon tárul elénk: a „könnyűéletű”, halhatatlan, boldog isteneknek és angyaloknak a fölénye a halandó emberrel szemben csak látszólagos, hiszen éppen ez az ő „fölelőnk” teszi őket a drámaiság hiányában súlytalanokká: küzdelmükből hiányzik a kultúrateremtő halál. Az öröklét és az örök fiatalság hiányától „üzött”, örökké úton lévő embernek az istenekkel szemben megadatik a keresés, a madáchi „küzdés” és „bízva bízás” a fények és az árnyak közepette, „át hullán, tetemen, s át fegyveren, éjszínű véren”, ha úgy tetszik, a dantei út a Poklon – ahol az újszövetségi hit szerint Dis, a „féreg, amely fúrja a világot”, azaz a Sátán immár legyőzve, jégbe fagyva áll – és a Purgatóriumon át a Paradicsom tágas, fényes egeibe, melynek végén a lélek megpillantja Istent, „úgy, ahogy van”.

Az örök ember, az örök vándor – látható ez az Ószövetség és az *Íliász* világában, s azon túl az évezredek keresztlél egészen máig – mit sem változik: egyrészt, Homérosz szavaival „Mint levelek születése, olyan az emberé is. Földresodorja a lombot a szél, de helyébe az erdő mást sarjaszt újból, mikor eljön a szép tavasz újra: így van az emberi nemzet is, egy nő, más meg aláhull”; másrészt az ember számára a „történelem vulkán és gyomrában a megválaszolatlan kérdések látványa izzik”. Ráadásul az ember egy végzetes paradoxont hordoz magában, egy fájdalommal, kételkedéssel és félelemmel teli paradoxont, mert „embernek lenni annyi, mint valamivel többnek és valamivel kevesebbnek lenni, mint ember”. Hiszen ő, az ember a kertész s egyben a kert is, akinek „lelke a létben úgy lebeg, mint delfin a világnagy óceán felett”, s ha tetszik – ahogyan Oszip Mandelstam írja –, az ember, mint a természet, olyan árva, s oly egyszerű, mint a menny; és mint az éjféli madárhang, szabadsága oly testtelen. Ezért a boldogsága és bánata is mítosz és mese csupán: a Hit, a végzet szülte, „riasztóhangú” Halál és testvére, a „mézízű” Álom által kultúrákat teremt, hogy újra meg újra lerombolja s megújítsa azt, kísérletet téve az élet legnagyobb feladatának és rejtélyének, a Halálnak a megértésére. „Homérosz emberei emberek. Akár ma is élhetnének” – mondja Szerb Antal. S ugyanez érvényes Dante, Boccaccio, Cervantes, Shakespeare, Balzac, Goethe, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Proust, Kafka, Thomas Mann, Beckett vagy Már-

quez embereire – ez az „örökös aktualitás”. Homérosz „hőseinek” éppoly sorsuk volt, mint az utána sorjázó nagy „realista” művek „hőseinek”: lehettek derűsek, testi vágyaktól űzöttek, ösztöneikben démonként rosszat tervelők, nemeslelkűek, romantikusak, cinikusak, vallásosak, utópisták, közönyösek, hóbortosak, hazudozók, idealisták, zsugorik, próféták, nagy- vagy kispolgárok, királyok, papok, materialisták, koldusok, földesurak, parasztok – mind emberek voltak, halottaikat siratók és újszülötteiknek örvendőik, akik félve a halált isteneket teremtettek; és mindüknek volt sorsa, vágya, ideája, reménye és reménytelensége, ha úgy tetszik, végzete, mely elől „senki se futhat, se hitvány, se nemes, miután megszülte az anyja”.

*

A homéroszi idők „hőseinek” még pompás, veretes, nemes, művészi gyilkolóeszközeik voltak: fájdalmas hegyű dárdáik, égigragyogó gerelyeik, kőriskelevézeik, ezüstszőgű kardjaik, olajfa nyelvű rézbárdjaik, acélhegyű dzsidáik, szépívű íjaink, hétbikabőrű, holdragyogású, Gorgó-koszorúta pajzsaink, acélsárkányos, szivárványos hadivértjeik, remekelt-díszű ércingeik, csillagfényű, lóforgós sisakjaik, vadkanfogakkal díszített, ökörbőr- és menyétkucsmáik, farkas-, párduc- és oroszlánkacagányuk, szépfürtű Zephürosz szeleként száguldó lovaik, elefántcsonttal kirakott gyeplőik, hősínparipás hadszekereik, éjszínű fürge hajóik; a későbbi korok „hőseinek” már csak puskáik voltak és ágyúik, ágyúvontató málhás lovaik, lánctalpas dinoszaurusz-harcokcsijai, kígyótölténytáros golyószóróik, lomha repülőgép-anyahajóik, nehézbombázóik, arctalan lopakodó rakétáik és felpuffadt holttetemekhez hasonló atombombáik. Ám ezekkel a harci eszközökkel háromezer éve ugyanazt teszik, mint az *Íliász* hősei. Homéroszt az ő nemesi mértéktartása, tartózkodása mindattól, ami a „sötét emberalatti birodalomból jön”, nem akadályozta meg abban, hogy lefesse a harcosokat, akik, mint

*nyershusevő farkas, melynek szive duzzad erőtől,
hogya agancsos nagy szarvast ejtett el az ormon
és most tépi: pofája vöröslök mindnek a vértől:
falkában mennek, s a sötét forrás tetejéről
vékony nyelvükkel lefetyelve sötét vizet isznak,
és a megölt állat vérét ökrendve, a lelkük
mellükben dühödött még, bár a hasuk dagadoz már:
így viharoznak a harcba...*

Homérosz hűen ecseteli a „csaliton legelő csordára csörrenő oroszlánok”, a dübörgő dárdák és a süvítő gerelyek sűrűjében vadkanra uszított fehérfogú kutyák, a vad Árész táncát járó, zsákmányra és lélekölésre, „vérré és aranyra” szomjazó

akháj és trósz harcosok orozslánhoz hasonló, „beleket habzsoló és vért szürcsölő” őrzöngését és halálát: a jajszó s diadalszó közt a homlokcsontba és szembogárba döfött érckevézt, a halántékba és az agyba hatoló, vért velővel egybekeverő, keserű nyílvezzőt, a tátogó szájon és orrukon ömlő vért, a homokban gördülő, levágott, hörgő fejeket, a kifordult, porba hulló szemeket, a holttestet szétdaraboló, tengelyükig véres harci szekereket, a hasba fúródó dárdát s a kiömlő beleket, a köldököt és a férfiszemérmét átütő dzsidát, a koponyát széthasító kardot, a szívet, a májat, a torkot, a fület, a nyakcsigolyát és a nyelvet kettészelő érchegyet: mindig ott dárdázva meg egymást, „hol a legfájóbb az églakó Árész a keserves földi lakóknak” – hogy aztán a vérben ázó földön a hősökre a gyűlölt éjszaka szakadjon: vajúdo asszonyok szűrő, vad kínjait élve meg, fejük, mint terméssel teli mákfej, mellükre horgadjon, térdük megroggyanjon, belüket kézben tartva, féregként kiterüljenek, s ércálomba merülve a lélektépő vég omoljon le köréjük a dús anyaföldre, szemüket a bíborszínű halál s a kemény, erőskezű Moira, az éjszínű végzet betakarja, mialatt az éj leple alatt holttestüket – már amelyeket nem hurcolt el az ellenség ebeknek eledelül – öszvér- és ökrös szekerekkel hordják a csatatér máglyáira, lelkük aláhulljon Hádész házába – apjuknak, anyjuknak, gyerekeiknek „átkos nagy zokogást, gondot, gyászt hagyva hátra”. Az életben maradottak pedig rabszolgákon vett színbortól elálmosodva ledőlnek a harcmezőn felállított sátraikba, „elfogadva az álom ajándékát” – a következő napi „isteni” vérontásig, hogy a hősök mészárlást, férjihörgést vágyva újra „győzelmes kezüket szennyezzék a harci mocsokkal”, míg ki nem kerülnek ők is fogcsikorgatva, véres port markolva, „saskeselyűknek s nem a hitveseiknek kedvesen”.

*

Közhely: a történelem során mindig a harc, a hódítás, a hatalomvágy, a zsákmányszerzés fejlesztette a technikát, alakította a civilizációt, hogy végül mára – minden titkosítás ellenére – a „világfaluban” egy hajszál földrehullása, egy hálószo-
szobai sikoly vagy egy erdőmélyi fohász se maradjon titokban.

Az *Íliász* „hősei” egy gyarmatosító, feudális főnemesség tagjai, akik a kis-ázsiai „barbár” őslakosságot akarják meghódítani, leigázni, megsarcolni. Különben is, ahogyan Upton Sinclair írja, az ókori görög törzsek és nemzetségek között – hasonlóan ártó és gonosz isteneikhez – állandó volt a marakodás, a versengés, a rágalmazás: szépséget és szabadságot akartak, a harmóniát, a természetbe vetett hitet a civilizáció alapjává tenni; tragédiáikban mégis a végzet hatalmaskodik: az ember örökös bukása, a beteljesült komor jóslatok; felemelik az embert a mindenható, ugyanakkor féltékeny, hiú és szeszélyes istenek egeibe, hogy utána tört döfjenek saját kebelükbe, anyjukkal és nőtestvéreikkel háljanak, leszúrják apjukat vagy fivéreiket; történelmük valóságos sorozata az ármánykodásnak, háborúnak. És nem volt ez másként a későbbi korokban sem: annak ellenére, hogy „az

álommal, szerelemmel, édes dallal és táncokkal jobban kíván betelni az ember, mint a csatákkal”, és annak ellenére, hogy az égen az Isten és ember közötti szövetség jeleként évezredek óta megjelenik a szivárvány, háromezer éve meggyalázzák a szent helyeket római legionáriusok, kutyafejű tatárok, mohamedán törökök és vérgőzös bolsevikok; keselyűk szállnak a mezőn tébolyodott özvegyeket hátrahagyó tetemekre; „földresütött szemmel jár az árva, mivel mezejét mások szántják el erővel”; puha álmotól leigázva alszanak a gyilkosok; tolvajok settenkednek a hold alatt; lerészegednek, kábítószerrel él, s egymással hál férfi a férfival, nő a nővel; népeket terelnek be haláltáborokba és marhavagonokba; rabszolgákat és megváltókat szögeznek fel a gyalázat fájára; őrzőgő katonáknak félelemtől vacog a foguk, és torkukban ver a szívük; szülik, ölik, temetik és égetik az embereket; morajlik az Okeanosz, zúzva-marva a parti sziklákat; „oldalt fekszenek olykor, s olykor meg a hátukon, olykor az orcájukon”, álmatlanul forgolódva a csillagéjben alázatos lelkek és gögös hódítók, egyszóval civódik az ember „mezszye körül, kicsiny földön a jogokért”, vérben ázó tornyokért, erős várakért, a földért és az égért: civódik maga a mindenség, így háromezer éve érvényben van az „örök aktualitás”.

Az *Íliászban* az „édesszavú” Nesztor így szól az akháj harcosokhoz, akik kilenc éve nem látott gyerekeikhez, feleségükhöz vágynának visszatérni a „barbár” Trója kirablása, meggyalázása és gyarmatosítása helyett: „Ne kívánjon senki honába sietni, míg feleségével nem hált egy trójainak.” S az „ebszemű, kapzsiszívű” Agamemnon még megtoldja: „Még kit a méhében visel anyja, még az a magzat sem menekülhet: vesszenek el mind együtt Trójából, mind nyomtalan és temetetlen.”

És ez az „alaphang”, ez az „örök aktualitás” háromezer éve érvényben van: a spártaiaktól kezdve Heródesen, Rómán, vallásháborúkon, élettér-apokalipsziseken, fundamentalista öldökléseken, „szent” háborúkon át, szent könyvek elégetésén, templomok lerombolásán, hitüket megvallók máglyára küldésén keresztül a mai örületekig: kicsiben és nagyban folyó tolvajlásokig, a nagytőke kénye-kedvének kitett nemzetekig, az értékektől való ijesztő mértékű elfordulásig; magamutogató melegkarneválokig, nemtelen és meztelen feministák keresztgyalázásáig, az erőszak és a perverzítés dicsőítéséig, tömegek elbutításáig, drokartellek háborújáig, gyermekrabszolga- és gyermekszex-kereskedelemig, film-, videó- és internet-pornográfiaig, tömegmészárlásokig. Egyszóval: apokalipszis nem *most*, hanem *mindig*; háromezer éve: múltban, jelenben egyaránt rombol e sárgolyón s annak sárkányfogveteményein, az embereken az egyidejű apokalipszis. S úgy érezzük, ez az ítéletidő „hizlalja” magát s érlelődve „a hetedik pecsét feltörését sürgeti”, mert arctalan, jövőtlen, egyetemes célokat elvető, reményét vesztő, csak az anyagiakra esküsző, túlszekularizált, semmitmondó „racionalizmusban” lemeztelenedő, mítosztalan, szabadságot hazudó, „hitvány, kapzsi, ravasz, irigy, gyilkoló, ármánykodó, rosszindulatú” világunkban a halál és a félelem körforgásának megállítására már nincsen se akaratumk, se erőnk. Az egyedül üdvös tech-

nikához ragaszkodva hűtlenek lettünk a bennünket alakító Szellemhez, a bennünk élő isteni részhez. S ha az isteni résszel való kapcsolatunk megszakad – írja Hamvas Béla –, akkor a dolgokban lévő isteni dicsőség sorvadni kezd. Így támad a földön az aszály, a szegénység, a nyomor, a betegség, a járvány, a válság, s a szükségnek minden faja. S ez visszahat az emberre: nem képes állhatatosan, odaadóan, hősiesen, önzetlenül művelni többé a rá bízott földet és világot, a szellemet és önmagát, családját, népét, gyermekeit, barátait. S ez akár régóta vajúdo civilizációnk kiüresedését, alkonyát is jelentheti, benne a Dzsingisz káni, Nagy Sándor-i, Julius Caesar-i, napóleoni, hitleri, sztálini – ahogyan Márai Sándor jellemezte – „trópusi erdőkként elvirágzó birodalmakkal, kipusztuló mamuttesteik csontvázaival”, hogy aztán egy atomháború „totális balesetében” az „egyek tűzbe borulva felbomoljanak, az elemek égve megolvadjanak”, s a próféták által jövendölt új ég és új föld lépjen a helyükbe, a régiek pedig ingyen se említettessenek.

Homérosz szelleme s az azt követő háromezer év kultúrája eléggé világosan mutatja, hogy amikor az emberi társadalom csak kétféle embert akar ismerni: a zsarnokot és a szolgát, akkor a szív züllöttsége és a lélek éjszakája borít ólomburát a világra, s a kultúráról leszakadt káni magatartás, a léttel szembeforduló élet örülete, a visszapogányosodás által elrontott, sivárrá lett élet lesz „úrrá”; s az irracionális elemekkel megterhelt élet olykor egész nemzeteket tesz degenerálttá; egyszóval a kultúra, a bölcselet helyett az egyéni és kollektív, Marcus Aurelius emlegette „elcsászárosodás”, a „katonabakancsok metafizikája” győzedelmeskedik az életen, ahogyan Homérosz után ezer évvel, a Julius Caesar-i diktatúra idején írta Vergilius: „Itt a föld csupa harc, s ugyanaz gazság vagy igazság, bűnök ezer neme burjánzik [...] a föld kerekén Mars vad dühe tombol.” Ez a szolgaság állapota, mely szembefordul a szellem – az élet és a lét – szabad szolgálatával, amikor az ember, az Örök Ember nem érzékeli, nem akarja érzékeltetni, hogy az „elképesztő pontossággal megalkotott és szabályozott univerzum” az ő kedvéért lett megalkotva, ahogy Babits Mihály írja, hogy a mindenség benne, az emberben teljesebben ki: „a csillagok örök forgása néki forog és hozzá szól, és rá tartozik... benne a Cél és nála a Kulcs”, és Isten „napba mártotta ecsetét, hogy kifesse lelkét”, azaz ő annyiban létezik, annyiban Ember, amennyiben részese ennek az egyetemes jelentésnek, annak, hogy az univerzum alkotója – akit a vallás Istennek nevez – „egyre inkább feltárja teremtményének azt a kozmikus hieroglifát, azt az ismeretet, amivel ő önmagáról rendelkezik”.

„Amint a világ egy csodával, a világteremtéssel kezdődik, hasonlóképp az irodalomtörténet első ténye is egy csoda (és egyben egy világ teremtése) – írja Szerb Antal. – Homérosz eposzai mindjárt a legtökéletesebb művek közé tartoznak, és eljövendő évezredek számára mintául szolgáltak a költészetnek.”

Ez igaz.

De az is tény, hogy az *Íliász*ban foglaltak, a tökéletes költészetbe zárt „meztelen tettek”, annak „örök aktualitásai” sötét árnyként áthúzódtak az évezredekben,

még hozzá az „isteni keretből” kitörve s mértéket vesztvén egyre „istentelenebbé” válva. Úgy, hogy az *Íliász* tökéletes költészete helyett annak lecsupasztított tárgya: a zsákmányszerzésnek s e zsákmány kapzsi gyarapításának „művészete” – a *Jelesnések könyvének* mélyben hallgató, a népek tengerének mélyén lesben álló fegyveres fenevad, a militarizált pokol „művészete” lesz egyre tökéletesebb. S így lesz igaza a fennmennydörgő, világteremtő istenségnek, helyesebben Homérosznak:

*Mert hisz az embernél a világon nincs nyomorultabb
mindama lény közt, mely lélegzik s mászik a földön.*

(2013)

Kulcsár Ferenc (1949–2018)